

UDC: 343.3 (045)(5751)

KORRUPSIYA VA MANFAATLAR TO'QNASHUVINING OLDINI OLIISHDA KOMPLAYENS NAZORAT TIZIMINING O'RNI (DAVLAT VA XUSUSIY SEKTOR MISOLIDA)

Mahmudov Firuz Baxtiyor o'g'li,

Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi
Yuridik kadrlarni xalqaro standartlar bo'yicha
professional o'qitish markazi direktori o'rinbosari,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)
ORCID: 0000-0001-9036-0277
e-mail: firuzbek2015@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy davlat xizmatchilariga qo'yiladigan talablar asosida korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvini bartaraf etish bo'yicha ijobiy yutuq va mexanizmlar xususida fikr yuritilib, ichki nazorat tizimlarini faoliyatga tatbiq etish masalalari atroflicha tahlil qilingan. Komplayens nazorat tizimi va uning imkoniyatlari, tarixiy rivojlanishi hamda korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvi holatlarining oldini olishdagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Komplayens nazorat tizimining xorijiy mamlakatlarda, xalqaro tashkilot va nodavlat muassasalarda joriy etilishiga oid ijobiy tajriba va imkoniyatlari milliy va xorijiy adabiyotlar orqali tahlil qilingan. O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari tahlili orqali ularda komplayens nazorat tizimini joriy etishga oid belgilangan vazifalar, bugungi kundagi mavjud holatlar va huquqiy bo'shliqlar davlat va xususiy sektor misolida tadqiq etilgan. Komplayens nazorat tizimini joriy etishda inobatga olinadigan tashqi omillar, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflar ilmiy manbalar asosida tadqiq etilgan. Milliy va xorijiy tajriba, olimlarning ilmiy taklif va xulosalari asosida mamlakatda korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvi holatlarining oldini olishda komplayens nazorat tizimini samarali tashkil etish bo'yicha fikrlar, taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: davlat xizmatchisi, korrupsiya, komplayens nazorat, manfaatlar to'qnashuvi, xususiy sektor, shaxsiy manfaat, daromad va mol-mulkni deklaratsiyalash, qimmatli qog'ozlar, davlat xususiy sherikligi.

РОЛЬ СИСТЕМЫ КОМПЛАЕНС-КОНТРОЛЯ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ КОРРУПЦИИ И КОНФЛИКТА ИНТЕРЕСОВ (НА ПРИМЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО И ЧАСТНОГО СЕКТОРА)

Махмудов Фируз Бахтиёр угли,

доктор философии по юридическим наукам (PhD),
заместитель директора Центра профессионального
обучения юридических кадров по международным стандартам
при Ташкентском государственном юридическом университете

Аннотация. В данной статье рассматриваются положительные достижения и механизмы преодоления коррупции, а также конфликта интересов, исходя из требований, предъявляемых к современным государственным служащим. Дан подробный анализ внедрения систем

внутреннего контроля. Научно обоснованы сама система комплаенс-контроля, ее возможности, историческое развитие и роль в предотвращении коррупции и конфликта интересов. На основе отечественной и зарубежной литературы проанализирован положительный зарубежный опыт внедрения комплексной системы управления в международных неправительственных организациях. Путем анализа нормативно-правовых актов Республики Узбекистан, поставленных задач по внедрению комплексной системы контроля на примере государственного и частного секторов изучены текущая ситуация и правовые пробелы. На основе научных источников изучены внешние факторы, которые необходимо учитывать при внедрении комплексной системы управления, и возможные риски. Исходя из отечественного и зарубежного опыта, научных мнений, сделанных учеными, выдвинуты предложения и рекомендации по эффективной организации системы комплаенс-контроля в стране в целях предотвращения коррупции и конфликта интересов.

Ключевые слова: государственный служащий, коррупция, комплаенс-контроль, конфликт интересов, частный сектор, личная заинтересованность, декларирование доходов и имущества, ценные бумаги, государственно-частное партнерство.

THE ROLE OF COMPLIANCE CONTROL SYSTEM IN PREVENTING CORRUPTION AND CONFLICT OF INTERESTS (EXAMPLE OF PUBLIC AND PRIVATE SECTORS)

Makhmudov Firuz Baxtiyor ugli,
Deputy Director of Center for Professional
Training of Lawyers by International Standards
under Tashkent State University of Law,
Doctor of Philosophy (PhD) in Law

Abstract. This article discusses the positive achievements and mechanisms for overcoming corruption and conflicts of interest based on the requirements for modern civil servants and provides a detailed analysis of the implementation of internal control systems. The system of complex control and its capabilities, its historical development and its role in preventing corruption and conflicts of interest are scientifically investigated. The positive experience and opportunities for the implementation of the complex control system in foreign countries, international organizations, and non-governmental organizations have been analyzed through national and foreign literature. Through the analysis of normative and legal acts of the Republic of Uzbekistan, the tasks set for the introduction of a comprehensive control system, the current situation and legal gaps are studied on the example of the public and private sectors. The external factors to be taken into account in the implementation of the complex control system, and the possible risks have been studied on the basis of scientific sources. Based on national and foreign experience, scientific proposals and conclusions of scientists, opinions, suggestions, and recommendations on the effective organization of a comprehensive control system in the prevention of corruption and conflicts of interest in the country were put forward.

Keywords: civil servant, corruption, compliance control, conflict of interest, private sector, personal interest, declaration of income and property, actives, public-private partnership.

Kirish

Bugungi kunda davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini takomillashtirish, korrupsiya va uning turli ko'rinishlaridan xoli shaffof tizimni yaratish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlat organlari va tashkilotlarida samarali

mehnat faoliyatini olib boradigan zamonaviy davlat xizmatchilarini tayyorlash, ularning yangi avlodini yaratishga davlat oldida turgan asosiy vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

E'tibor berish kerakki, xalqaro iqtisodiyotga korrupsiyaga oid jinoyatlarning sodir eti-

lishi oqibatida yetkazilayotgan zararining tobora ortib borayotganligi korrupsiyaga qarshi kurashish sohasini yanada kengroq o'rganish va tahlil qilishni talab etmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh kotibi A. Gutterish tomonidan keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, jahon hamjamiyatida har yili 1 trillion AQSh dollari hajmida pora berish va olish jinoyatlari sodir etilmoqda. Dunyo iqtisodiyotiga har yili korrupsiya tufayli 2,6 trillion AQSh dollaridan ortiq zarar yetkazilmoqda, bu esa jahon yalpi ichki mahsulotining 5 foizini tashkil etadi [1].

Korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvi bilan bog'liq holatlar bugungi kunda nafaqat davlat boshqaruvi sohasida, balki xususiy sektorda ham ko'p uchramoqda, iqtisodiyot tarmoqlarida turli zamonaviy ko'rinishlari yuzaga kelmoqda. Bu esa, o'z navbatida, mamlakat iqtisodiy salohiyati, erkin raqobat muhiti cheklanishi va boshqa bozor iqtisodiyoti qonunlariga zid bo'lgan holatlarning yuzaga kelishiga olib keladi.

Bugungi xalqaro hamjamiyat davlat va nodavlat sektorda korrupsion risklarning oldini olish, ularning yuzaga kelish ehtimollarini oldindan aniqlash va tegishli chora va mexanizmlarni joriy etishda komplayens nazorat tizimiga keng ahamiyat bermoqda. Statistik manbalarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Baker McKenzie xalqaro tashkilotining 2019-yilda bayon qilgan ma'lumotlarida mazkur davrga kelib, 180 dan ortiq mamlakatlarga korrupsiyaga qarshi ichki nazorat tizimi tatbiq etilganligi qayd qilingan [2].

Turli yillarda olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, komplayens nazorat organlari korrupsiyaga qarshi muhim agentlik sifatida tavsiflangan bo'lsa-da [3, 1320-b.], bu nazariyani rad etadigan tadqiqotlar ham amalga oshirilgan [4].

Shu nuqtayi nazardan, avvalo, o'zining huquqiy asoslariga ega bo'lgan korrupsiyaga qarshi mexanizmlar, jumladan, komplayens nazorat tizimini faoliyatga samarali tatbiq etish bo'yicha ilmiy amaliyotlarni o'rganish,

bu borada ilmiy-fundamental asoslar ishlab chiqish va xulosalar shakllantirish, shundan so'ng ichki nazorat tizimlari faoliyatini takomillashtirish orqali davlat sektori va iqtisodiyot tarmoqlarining jadal rivojlanishini ta'minlash lozim.

Material va metodlar

Mazkur tadqiqotni amalga oshirish davomida o'rganiladigan va tadqiq etiladigan soha sifatida davlat va nodavlat sektor tanlanib, ularda korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvi bo'yicha mavjud real amaliyotni o'rganish, xorijiy-qiyosiy tahlilini amalga oshirish, mavjud huquqiy asoslarini tahlil qilish va takliflar shakllantirish asosiy vazifa sifatida belgilab olindi.

Tadqiqot ishida tizimli tahlil qilish, tarixiy, holatlarni xalqaro manbalar asosida taqqoslash, ilmiy asoslantirish va isbotlash, tizimli-mantiqiylik, qiyosiy-huquqiy, ilmiy manbalarni kompleks tadqiq etish, induksiya va deduksiya, statistik ma'lumotlar tahlili kabi metodlar qo'llanilgan. Xususan, mavzu predmeti va tadqiqot obyekti milliy huquqiy normalar asosida tizimli tahlil etilgan.

Mavjud holatlar va komplayens nazorat tizimining rivojlanishi tarixiy metod asosida asoslab berilgan. Ilgari surilgan g'oya va tendensiyalar milliy va xorijiy manbalar asosida ilmiy isbotlangan. Qiyosiy nuqtayi nazardan o'zaro taqqoslanib, kompleks tahlil etilgan. Tadqiqot ishida ko'tarilgan masalalar real amaliyotdan kelib chiqib, statistik manbalar bilan boyitilgan.

Tadqiqot natijalari

Rivojlangan mamlakatlar amaliyoti tahlili shuni ko'rsatadiki, bozor iqtisodiyotiga asoslangan mamlakatlarda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida davlat va xususiy sektor ishtirokchilari, xo'jalik yurituvchi subyektlarning qonun hujjatlari va belgilangan standartlarga muvofiq faoliyat yuritishini ta'minlovchi samarali ichki nazorat tizimlaridan biri bu – korrupsiyaga qarshi kurashishda komplayens nazorat (compliance control) tizimining yo'lga qo'yilganligidir [5].

Mazkur tizimning tarixan yuzaga kelishiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tizim ilk bor 1906-yilda AQShda oziq-ovqat mahsulotlari va dori vositalarini ishlab chiqaruvchi kompaniyalar faoliyatini nazorat qilish federal xizmati – FDA (Food and Drug Administration) tashkil etilishi bilan yuzaga kelgan [6, 54-b.].

Korrupsiyaga qarshi komplayens nazorat tizimi – bu davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, xo'jalik yurituvchi subyektlar va ularning xodimlari faoliyatidagi korrupsiyaviy faoliyat sohalarini aniqlash va bartaraf etish, ularning faoliyatini korrupsiyaga qarshi kurashishga oid xalqaro standart va tavsiyalar, milliy qonunchilik hujjatlari va ichki me'yorlarga muvofiqligini nazorat qilish hamda ta'minlashga qaratilgan universal profilaktik tizimdir [7].

2022-yil 28-yanvarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni bilan 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi tasdiqlandi. Unda davlat va jamiyat hayotini yanada rivojlantirishga qaratilgan 100 ta ustuvor maqsadlar belgilanib, 83-maqsad sifatida davlat xizmatida halollik standartlarini joriy etish nazarda tutildi.

2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi 4-maqsadi sifatida davlat boshqaruvi organlari faoliyati ustidan davlat nazoratini amalga oshirishda manfaatlar to'qnashuvi vujudga kelishini bartaraf etish, mazkur jarayonga keng jamoatchilikni jalb qilish, 84-maqsadi sifatida esa korrupsiyaga moyil soha va tarmoqlarni aniqlash, korrupsiyaviy omillarni bartaraf etish tizimi samaradorligini oshirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan muhosabatni shakllantirish nazarda tutildi, korrupsiya va manfaatlar to'qnashuviga olib boradigan sohalar oldindan aniqlandi, ularni bartaraf etish bo'yicha preventiv choralar belgilandi.

Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Xalq davlat idoralariga emas, davlat

idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" degan tamoyil davlat-huquqiy islohotlarda bosh g'oya bo'lib xizmat qilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, davlat fuqarolik xizmatida korrupsiyaviy huquqbuzarliklarning oldini olish va munosib hal qilishda komplayens nazorat mexanizmining o'rni kattadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdagi "Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6098-son Farmonida ustav kapitalida davlat ulushi 50 foizdan yuqori bo'lgan tashkilotlarda "komplayens nazorat tizimi"ni yo'lga qo'yish bo'yicha vazifalar belgilangan. Dunyo miqyosida 180 dan ortiq davlatlardagi (Janubiy Koreya, Latviya, Gongkong va Sloveniya h.k.) 50 000 dan ortiq xalqaro tashkilot va kompaniyalarda mazkur tizim joriy etilgan. Shuningdek, hozirda mamlakatimizning 26 ta vazirlik va idoralariga ham ushbu tizim tatbiq etilmoqda. Komplayens nazorat tizimida davlat organi faoliyatidan kelib chiqib, unda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan korrupsion xavflar aniqlanib, unga qarshi kurashish ichki nazorat tizimlari orqali amalga oshiriladi.

Korrupsiyaga qarshi kurashish siyosatini boshlash, faoliyat xususiyatlarini baholash, aniq vazifa va vakolatlar, shaxslar doirasi ni belgilash, monitoring qilish, korrupsiyani bartaraf etishning aniq tartib-taomillarini belgilash, ichki audit va manfaatlar to'qnashuvining oldini olish mazkur tizimning asosiy xususiyatlarini tashkil etadi. Bu chora-tadbirlar davlat organi xususiyatidan kelib chiqib, ularning har birida alohida-alohida amalga oshiriladi. Bu tizim ko'plab rivojlangan davlatlarda, xususan, AQSh, Xitoy, Germaniya kabi davlatlarda ijobiy qo'llanilib, korrupsion xavflarga oldindan kurashish imkonini bergan.

Ilmiy adabiyotlarda komplayens nazorat tizimining davlat organlarida joriy etilishi ularning yaxlitlik, oshkoralik, ochiqlik va qonuniylik kabi umumiy prinsiplarga ko'ra faoliyat yuritishiga xizmat qilishi, shuning-

dek, davlat tashkilotlarida korrupsiya natijasida kelib chiqadigan ortiqcha xarajatlar, xavf-xatarlar, zarar va ziyonlarning oldini olish, shu bilan bir qatorda, fuqarolarda davlat organlariga bo'lgan ishonchni oshirishga yordam berishi qayd etib o'tilgan [8, 236-b.].

Hozirda mazkur tizimni O'zbekiston Respublikasida, asosan, davlat organlariga tatbiq etish bo'yicha amaliy harakatlar boshlangan. Masalan, 2020-yilda Bosh prokuratura tomonidan 9 ta davlat idoralari (Transport, Maktabgacha ta'lim, Ichki ishlar, Energetika hamda boshqa vazirlik va idoralar) bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan Yo'l xaritasida aynan ichki nazorat tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha kelishib olingan.

Lekin bugungi kunda mamlakatimizda mazkur tizimni qo'llash bo'yicha bevosita amal qiluvchi huquqiy asos va mexanizmlar to'liq yaratilmaganligi, monitoring va nazoratini olib boruvchi maxsus organning belgilanmaganligi hamda tizim faoliyatini yuritish uchun xodimlarni o'z tashkilotidan lavozimga qo'yilishi borasida kamchiliklar mavjud. Bu borada, fikrimizcha, komplayens nazorat tizimini samarali joriy etishda, avvalo, normativ-huquqiy bazani shakllantirish va amalga oshirish mexanizmlarini belgilash maqsadga muvofiq. Fikrimizning tasdig'i sifatida bu tizim samara bergan davlatlarda normativ asoslar, masalan, Xorijiy korrupsiya amaliyoti Akti (Foreign Corrupt Practices Act, 1977), Sarbeynz-Oksli Aktlari (Sarbanes-Oxley Act of 2002 – AQSh), Poraxo'rlikka qarshi kurashish to'g'risidagi Qonunni qo'llash yuzasidan uslubiy tavsiyalar (Guidelines for the application of the Law on Combating Corruption – Buyuk Britaniya) ishlab chiqilganligini keltirib o'tishimiz mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, mutaxassis va olimlar tomonidan qayd etilganidek, davlat idoralari va tashkilotlarida korrupsiyaga qarshi komplayens nazorat xizmati faoliyatini huquqiy tartibga soluvchi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori loyihasini ishlab chiqish, bunda komplayens nazorat xizmati

faoliyatini muvofiqlashtirish, tizimda faoliyat yurituvchi xodimlar malakasini oshirishda Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligini va-kolatli organ sifatida belgilash ham kun tartibidagi asosiy masalalardan biri hisoblanadi [9, 20-b.].

Bu borada xorijlik olimlarning fikrlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Rose-Akerman korrupsiyaga qarshi kurashish tushunchasiga, avvalo, davlat va xususiy sektorda kelib chiqadigan moliyaviy huquqbuzarliklarni institutsional jihatdan aniqlash va bartaraf etish faoliyati sifatida baho berib, bu mexanizmini amalga oshirishni korrupsiyaviy xavf-xatarlarni aniqlash va keyinchalik jazoga tortish faoliyati orqali tartibga solish mumkinligini qayd etib o'tadi [10]. Yana bir olim Vito Tanzi esa korrupsiyaga qarshi kurashish faoliyatini byurokratik tashkilotlarda ichki kuzatuv bo'linmalarini tuzish, xabar beruvchilarni himoya qilish hamda korrupsiyaga yo'l qo'yayotgan shaxslarni ta'qib qilish orqali samarali amalga oshirish mumkin [11], deb hisoblaydi.

Fikrimizcha, aynan davlat fuqarolik xizmatida manfaatlar to'qnashuvining oldini olish bo'yicha faoliyatni huquqiy tartibga solishda komplayens nazorat tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada, huquqshunos olim to'g'ri ta'kidlaganidek, korrupsiyaga qarshi kurash va uning oldini olish bo'yicha aniq maqsad va vazifalarni nazarda tutgan komplayens nazorat bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqish lozim. Hatto mehnat shartnomalarida manfaatlar to'qnashuvi borasida korrupsiyaga qarshi qoidalarini kiritish, korrupsiyaning oldini olish bilan bog'liq majburiyatlarni aks ettirish maqsadga muvofiq [12, 125-b.].

Davlat va nodavlat sektorda korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvining eng minimal darajada bo'lishi, avvalo, kadrlar salohiyati va holatiga bog'liq. Shu nuqtayi nazardan, mazkur tizimni takomillashtirishda shaxsning individual kasbiy sifatlarini obyektiv baholash, ochiq tanlov asosida ishga qabul qilish

tizimini kuchaytirish, tanlov jarayonlarida jamoatchilik vakillari, ommaviy axborot vositalarini jalb etish va barcha jarayonlarni Internet tarmog'ida translyatsiya qilish lozim. Bu jarayonda, albatta, komplayens nazorat organlari subyektlari ishtirokini ta'minlash, mehnat faoliyatini boshlagan davlat xizmatchilari faoliyatini monitoring qilish funksiyasini ham komplayens nazorat organlari xodimlarining asosiy xizmat vazifasi sifatida belgilash zarur.

Qayd etish kerakki, komplayens nazorat organlari faoliyati ham davlat xizmatini amalga oshirish jarayonidagi masalalar bilan bir qatorda, har bir fuqaro, jamoatchilik nazorati ostida bo'lishi kerak. Fuqarolarning siyosiy faolligi oshishi, sohada kuzatilayotgan noqonuniy xatti-harakatlarga beparvo bo'lmaslik, Konstitutsiya darajasida mustahkamlangan davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi markaziy o'ringa chiqishi lozim. Bu borada komplayens nazorat organlari murojaatlar bilan ishlash va ularni hal qilishda, shuningdek, ular faoliyati ustidan kelgan shikoyatlarni ham mustaqil organ tomonidan ko'rilib, adolatli hal qilinishi tizim rivojiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari

Bundan tashqari, jahon ilmiy manbalari tahliliga e'tibor qaratilsa, xalqaro adabiyotlar korrupsiyaning ko'p qirrali hodisa ekanligini tobora ko'p ta'kidlamog'da. Bu bir qancha mamlakatlarda korrupsiyaga qarshi qat'iy va jiddiy qoidalar qabul qilinganiga qaramay, mazkur illat hali ham mavjud. Ilm-fan va dunyo amaliyotida korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvining butunlay oldini oladigan hamda ijobiy yutuqlarga olib keladigan yagona konsepsiya, taksonomiyalar va nazorat organlari nomalari qayd etilmagan [13, 250-b.]. Bunga asosiy sabab sifatida esa ularning turli ko'rinishlari mavjudligi ko'rsatiladi.

Masalan, ayrim olimlar guruhi [14] korrupsiya elementlariga asosiy e'tibor qara-

tib, uning asosiy xususiyati sifatida shaxsiy daromad olish uchun qoidalar va normalarni buzish ekanligini ta'kidlasa, boshqa olimlar guruhi ikkinchi darajali korrupsiya sifatida tavsiflangan shaxsiy manfaatlar uchun nafaqat daromad, balki turli ko'rinishlardagi manfaatdorlik ham umumiy obyekt bo'lishi mumkinligi, unga qarshi audit tizimlarini joriy etish zarurligini keltirib o'tadi [15, 445-b.].

Shaxsiy manfaatlar uchun hokimiyatni suiiste'mol qilish sifatida ta'riflangan korrupsiya turli davlat tashkilotlari, notijorat agentliklar, xususiy kompaniyalar va hatto diniy tashkilotlarda ham keng tarqalgan [16, 130-b.].

Boshqa olimlar guruhi esa [17, 10-b.] korrupsiyaning sabablari va ildizlari, uning turli shakllarining (masalan, poraxo'rlik, tovlamachilik, ta'sir o'tkazish, qarindosh-urug'chilik, mulkni o'g'irlash va boshqa) oldini olish institutsional, tashkiliy va individual darajada amalga oshiriladigan mexanizm hisoblanishini aytib o'tadi. Mazkur fikrlarni davom ettirgan olimlar guruhi esa institutsional tizimda turli audit tashkilotlari va ichki nazorat mexanizmlarini tashkil etishni taklif etadilar [18, 15-b.].

Xorijlik olimlarning ilmiy adabiyotlarini tahlil qilgan holda aytadigan bo'lsak, davlat sektorida komplayens nazorat tizimi korrupsiyani nazorat qilish va to'xtatishni hal qilishda sezilarli hissa qo'shgan [19]. Yana bir guruh olimlar esa komplayens nazorat tizimi tashkilotlarining tergov idoralari bilan hamkorlik qilishi va audit natijalari haqida jamoatchilikni xabardor qilishi, bu borada ommaviy axborot vositalari bilan aloqalarni mustahkamlashi korrupsiyaga qarshi kurashda muhim rol o'ynashini aytib o'tadilar [20, 513-b.].

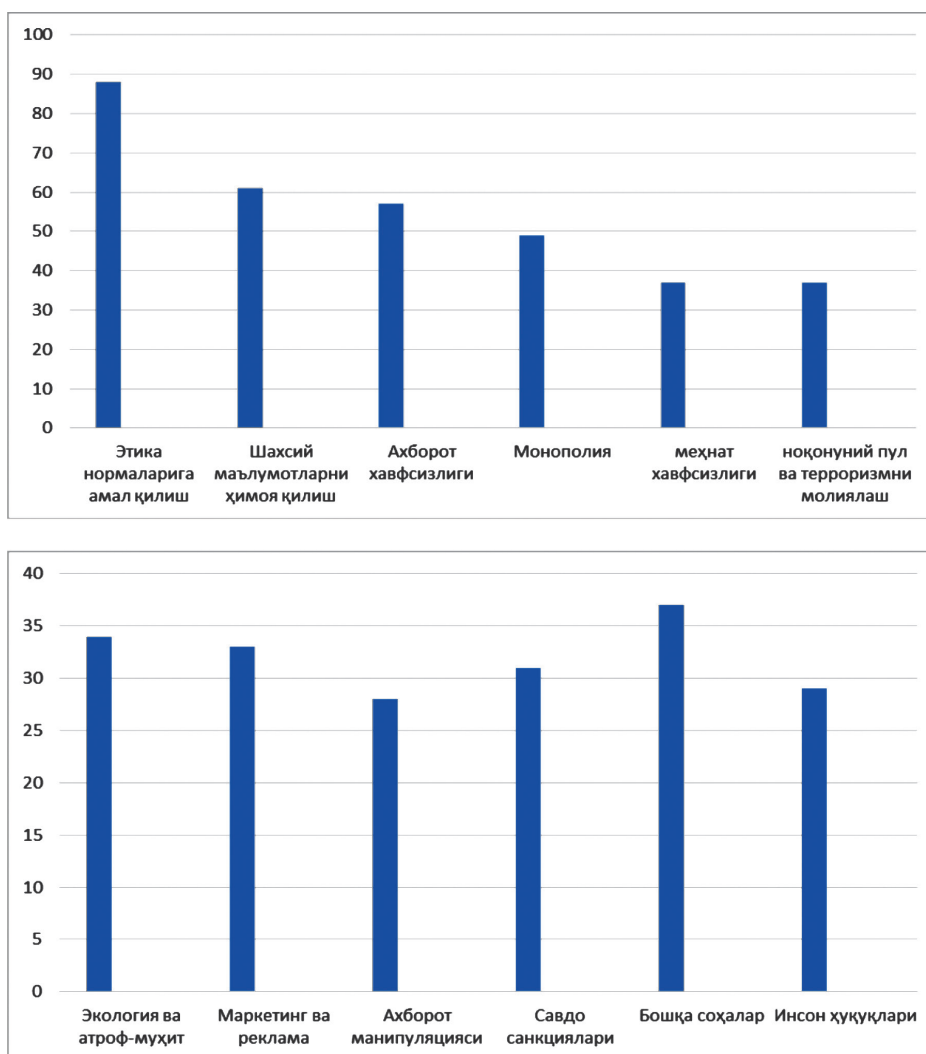
Yana bir olimlar guruhi ham komplayens nazorat tizimi tashkilotlari markaziy va mahalliy hokimiyat organlarining mansabdor shaxslari va davlat xizmatchilari qonunga muvofiq harakat qilishlarini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi, deb baholaydi [21, 10-b.].

Ikkinchi guruh olimlari tomonidan olib borilgan boshqa tadqiqotlar esa nodavlat sektordagi komplayens nazorat tizimining korrupsiyaga qarshi kurashishda samaradorligi bilan bog'liq jiddiy xavotirlarni ko'rsatadi.

Sikka va Lehman ma'lumotlariga ko'ra, auditorlik tashkilotlari foydaga yo'naltirilgan korporatsiyalar va yirik xalqaro biznesning tizimli tabiati nuqtayi nazaridan korrupsiyaning to'liq oldini olmaydi [22, 66-b.]. Bu bora-

da olimning fikrlariga qisman qo'shilish mumkin, daromad va asosiy masala foyda olishga qaratilgan faoliyatda tashqi xavflar e'tibordan chetda qolishi va asosiy masala biznesni takomillashtirishga yo'naltirilishi mumkin.

Aynan mazkur masala yuzasidan MDH mamlakatlarida o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi faoliyat sohalarida komplayens nazoratni joriy etish samarali ekanligi aytib o'tiladi.

1-rasm. MDH mamlakatlarida o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, komplayens nazoratni joriy etish samarali ekanligi qayd etilgan faoliyat sohalar

Ta'kidlash kerakki, avvalo, davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, davlat va nodavlat tashkilotlari faoliyatida komplayens nazorat tizimini samarali tashkil etishda uning huquqiy asoslarini mustahkamlash

muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, davlat va jamiyat hayotini takomillashtirish jarayonida qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, ularda korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvini bar-

taraf etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar belgilab berilmoqda.

Korrupsiyaga qarshi kurashishda alohida ahamiyat kasb etadigan komplayens nazorat tizimi milliy huquq tizimiga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-maydagi "O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5729-sonli Farmoni asosida kirib kelgan. Mazkur Farmon bilan tasdiqlangan "2019–2020-yillarda korrupsiyaga qarshi kurashish Davlat dasturi"ning 21-bandida ustav jamg'armasida davlat ulushi bo'lgan tashkilotlarda korrupsiyaga qarshi kurashish choralari kuchaytirish maqsadida korrupsiyaga qarshi kurashish komplayens nazorat tizimini joriy etish va uning samaradorligining tizimli monitoringini amalga oshirish vazifasi belgilandi. Korrupsiyaga qarshi kurashish komplayens nazorat tizimi aynan shu nom bilan mazkur hujjatda birinchi marta aks etdi.

Mazkur hujjat asosida 2019-yildan boshlab BMT Taraqqiyot dasturining "O'zbekistonda samarali, hisob beruvchi va oshkora boshqaruv institutlari orqali korrupsiyaga qarshi kurashish" loyihasini amalga oshirish doirasida mas'ul idoralar bilan hamkorlikda va faoliyatlarining o'ziga xos jihatlaridan kelib chiqib, ustav jamg'armasida 100% yoki 50% dan yuqori bo'lgan davlat ulushi mavjud bo'lgan aksiyadorlik jamiyatlari va davlat tashkilotlari, shuningdek, tashqi bozorlarda faoliyat yuritadigan yoki chet ellik sheriklari bo'lgan yirik kompaniyalarda tajriba loyiha tariqasida korrupsiya xavflarini aniqlash va ularning oldini olish bo'yicha komplayens nazorat tizimini joriy etish vazifasi belgilandi.

Umuman olganda, xususi sektorda komplayens nazorat tizimini samarali tashkil etishda kadrlar masalasi alohida o'rin tutadi. Bugungi kunda aksariyat tashkilotlarda joriy etilgan mazkur tizimda shu tashkilot xodimlari ishga qabul qilinadi. Bu faoliyatning ochiq va shaffof bo'lishini real xavf ostiga qo'yishi mumkin. Shu sababli boshqa tashkilot vakil-

lari, jamoatchilik vakillari xalqaro kuzatuvchi va ekspertlarni ham faoliyatga jalb etish hamda monitoringini olib borish lozim.

Bundan tashqari, xususi sektorda tanlovlar, auksion va davlat xaridlari, tenderlar o'tkazishda korrupsion huquqbuzarlik va manfaatlar to'qnashuvi bilan bog'liq holatlar yuzaga kelishi mumkin. Shartnomalar, konteragentlarni tanlashda tanish-bilishchilik holatlari yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli komplayens nazorat tizimining bir faoliyat yo'nalishi sifatida yuqorida sanab o'tilgan holatlarni ham belgilash, tizimni raqamlashtirish va inson omili aralashuvini qisqartirish lozim.

Qayd etish kerakki, komplayens nazorat tizimi faoliyatida raqamlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada xorijiy amaliyotga e'tibor qaratadigan bo'lsak, davlat boshqaruvida raqamlashtirishni tatbiq etish borasida har bir davlat o'zining strategik loyihalarini amalga oshirmoqda. Masalan, Buyuk Britaniyada – UK Digital Strategy, Fransiya – France Digitale, Qozog'istonda – Digital Kazakstan, Rossiyada – Sifrovaya Rossiya kabi qator loyihalar olib borilmoqda [23, 42-b.].

Shu sababli kelajakdagi norma ijodkorligi faoliyatida mamlakatimizda "Raqamlashtirishning minimum talabi"ni ishlab chiqish va faoliyatni raqamlashtirish funksiyalarini inson omilidan xoli ravishda amalga oshirish lozim va bu, o'z navbatida, korrupsiya ko'rinishlarining oldini olishga imkon beradi.

Xulosalar

Xulosa qilishimiz mumkinki, butun dunyo tajribasida korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvining oldini olish, barvaqt aniqlash, sohalar kesimida muammoga yondashish nuqtayi nazaridan komplayens nazorat tizimi asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Lekin tadqiqot natijasida aniq bo'ldiki, bugungi kunga qadar qabul qilingan normativ asoslar faqat komplayens nazorat tizimini joriy etishga qaratilgan rahbariy ko'rsatma va vazifalarni belgilash xususiyatiga ega bo'lib, bevosita faoliyatni tartibga solish masalalarini belgilamaydi.

Bugungi kunda mamlakatimizda komplayens nazorat tizimini joriy etish bo'yicha normativ asoslar va mexanizmlar to'liq yaratilmaganligi, bu sohada vakolatli organning belgilanmaganligi va tizim faoliyatini yuritish uchun xodimlarni o'z tashkilotidan lavozimga qo'yilishi borasida kamchiliklar mavjudligi aniqlanib, bu borada maxsus normativ hujjat loyihasini ishlab chiqish va barcha davlat organlarida komplayens-nazorat tizimini yo'lga qo'yish lozim.

Komplayens nazorati organlari tomonidan mustaqil agentliklar, auditorlar va xoriy mamlakatlar tashkilotlari ekspertlarini jalb etgan holda, korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvi bilan bog'liq xavf-xatarlarga eng ko'p duch keladigan davlat xizmatchilari faoliyat sohalari va lavozimlari ro'yxatini shakllantirish, korrupsiya va manfaatlar to'qnashuviga qarshi kurashishning joriy holati bo'yicha ichki audit tekshiruvlarini o'tkazib borish amaliyotini joriy etish, bugungi kunga qadar "komplayens-nazorat" tizimi faqat ayrim davlat organlarining markaziy apparatida joriy etilayotganligidan kelib chiqib, barcha davlat xizmati organlarida ham mazkur tizimni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tashkilotning vazifa va vakolatlari xususiyatidan kelib chiqib, faoliyatni elektronlashtirish, xususan, mobil dastur va platformalar yaratish, onlayn davlat xizmatlari ko'rsatish tizimini kuchaytirish, tartiblarni soddalashtirish asosida inson omili va byurokratik to'siqlarni kamaytirish, sun'iy intellektga asoslangan dasturlar orqali davlat xizmatchilarining vazifalarini optimallashtirish, shuningdek, internet saytlari, maxsus bot va messengerlar orqali xodimlarga baho berish tizimini yo'lga qo'yish lozim.

Zamonaviy davlat xizmatchilarini tayyorlashda uning shaxsiy fazilatlarini (odob-axloqi, etikasi, lavozim va mansab yo'riqnomalari, shuningdek davlat xizmati organining ichki tartiblariga amal qilishi) muhim ahamiyatga ega. Shu bois kasbiy faoliyatida raqamli texnologiyalarni qo'llagan holda, vazifa va funksiyalarni optimallashtirishi, ortiqcha mablag'larni tejash hamda vakolatlarni inson omilidan xoli tarzda amalga oshirish bo'yicha amalga oshirayotgan ishlarini inobatga olish lozim. Shu jumladan, davlat fuqarolik xizmatchilari faoliyati samaradorligini baholash yuzasidan belgilanadigan indikatorlarda yuqorida qayd etilgan ko'rsatkichlarni ham qayd etish maqsadga muvofiq.

REFERENCES

1. Corruption is costing the global economy \$3.6 trillion dollars every year. 2018. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2018/12/the-global-economy-loses-3-6-trillion-to-corruption-each-year/>.
2. Korrupsiyaga qarshi kurashishda ichki nazorat tizimi [Internal control system in the fight against corruption]. «Huquq» gazetasi – Huquq newspaper. Available at: <https://www.huquq.uz/2020/07/23/korrupsiyaga-arshi-kurashishda-ichki-nazorat-tizimi/>.
3. Gustavson M., Sundstrom A. Organizing the audit society: Does good auditing generate less public sector corruption? *Administration & Society*, 2016, no. 50 (10), pp. 1508-1532.
4. Reichborn-Kjennerud K., Gonzalez Díaz B., Bracci E., Carrington T., Hathaway J., Jeppesen K.K., Steccolini I. Sais work against corruption in Scandinavian. *South-European and African countries: An institutional analysis The British Accounting Review*, 2019, no. 51 (5), p. 100842.
5. Johnston M. Syndromes of compliance. Colgate University, New York, Cambridge University Press, 2009, September. Available at: <https://www.cambridge.org/>.
6. Martin Kling History of Compliance–Part one, from Adam to Sarbanes Oxley History of Compliance–Part one, from Adam to Sarbanes Oxley ey. 2017, p. 54. Available at: <https://www.ariscommunity.com/>.

7. Shukurov R. Korrupsiyaga qarshi komplayens nazorat nima? [What is the compliance control against corruption?]. Available at: <https://zarnews.uz/post/korruciyaga-qarshi-komplaens-nazorat-tizimi-nima/>.
8. Safarov T. Davlat organlarida korrupsiyaviy omillarni bartaraf etish – soha taraqqiyotining muhim omili [Elimination of corruption in government authorities is an important factor in the development of activity]. *Yuridik fanlar axborotnomasi – Review of Legfal Scienses*, Tashkent, 2020, p. 236.
9. Burxonov A., Xayitov X. O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi islohotlar yangi bosqichda [Anti-corruption reforms in Uzbekistan are at a new stage]. *Jamiyat va boshqaruv jurnali – Journal of Society and Management*, Tashkent, 2021, no. 4, p. 20. Available at: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=FS08DqIAAAAJ&citation_for_view=FS08DqIAAAAJ:Y0pCki6q_DkC/.
10. Rose-Ackerman S. Democracy and Grand Corruption. The Conference on Democracy and Corruption, Shelby Cullom Davis Center for Historical Studies Princeton University, Princeton, NJ, 1999, March 12.
11. Tanzi V. Corruption around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures, in Governance, Corruption & Economic Performance. Ed. G.T. Abed, G. Sanjeev. Washington, DC, International Monetary Fund, 2002.
12. Muqimova M.Z. Komplayens nazorat – korrupsiyaga qarshi kurashish tizimining yo'nalishlaridan biri sifatida [Compliance control as one of the directions of the anti-corruption system]. *Introduction of anti-corruption and compliance control system: problems and prospects of development. Collection of materials of the international online scientific-practical seminar*, Tashkent, TSUL, 2020, p. 125.
13. Johnston M. Syndromes of corruption: Wealth, power, and democracy. Cambridge University Press, 2005.
14. Zyglidopoulos S., Hirsch P., Martin de Holan P., Phillips N. Expanding research on corporate corruption, management, and organizations. *Journal of Management Inquiry*, 2017, no. 26 (3), pp. 247-253.
15. Cooper D.J., Dacin T., Palmer D. Fraud in accounting, organizations and society: Extending the boundaries of research. *Accounting, Organizations and Society*, 2013, no. 38 (6), pp. 440-457.
16. Nielsen R.P. Corruption networks and implications for ethical corruption reform *Journal of Business Ethics*, 2003, no. 42 (2), pp. 125-149.
17. Rodrigues C.C., Barros A. From caciques and godfathers to second-order corruption. *Journal of Management Inquiry*, 2020, pp. 1-15.
18. Rose-Ackerman S. Judicial independence and corruption. *Transparency International, Global Corruption Report*, 2007, pp. 15-24.
19. Jeppesen K.K. The role of auditing in the fight against corruption. *British Accounting Review*, 2018, no. 51 (5), p. 100798.
20. Everett J., Neu D., Rahaman A.S. Accounting and the global fight against corruption. *Accounting, Organizations and Society*, 2007, no. 32 (6), pp. 513-542.
21. Hay D., Cordery C. The value of public sector audit: Literature and history. *Journal of Accounting Literature*, 2018, no. 40, pp. 1-15.
22. Sikka P., Lehman G. The supply-side of corruption and limits to preventing corruption within government procurement and constructing ethical subjects. *Critical Perspectives on Accounting*, 2015, no. 28, pp. 62-70.
23. Muhammadiyev U.I., Xayitov X.S. Qonun ustuvorligini ta'minlashda zamonaviy mexanizmlarning yaratilishi [Creation of modern mechanisms to ensure the rule of law]. *Yurisprudensiya – Jurisprudence*, Tashkent, TSUL, 2021, no. 6, p. 42. Available at: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=FS08DqIAAAAJ&citation_for_view=FS08DqIAAAAJ:qjMakFHDy7sC/.
24. Johnston M. Corruption and Democratic Consolidation. *The Conference on Democracy and Corruption*, Shelby Cullom Davis Center for Historical Studies Princeton University, Princeton, NJ, 1999, March 12.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Nodirbek Salayev

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i

Mas'ul muharrir: D. Xudoynazarov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, K. Abduvaliyeva,
F. Muhammadiyeva, Y. Yarmolik

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

E-mail: tn.tdyu@mail.ru

Jurnal 05.05.2022-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 20,88 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma: № 14.

TDYU tipografiyasida chop etildi.